

СТВАРАЛАЧКИ МОДЕЛИ КУЛТУРНЕ САМОСВЕСТИ

Јана Алексић, *Међајоећичносћи: ѓрилози ѓроучавању ѓесничке самосве-
сћи*, Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, Краљево 2021

Као виша научна сарадница у Институту за књижевност и уметност у Београду, Јана Алексић изучава историју српске књижевности и културе, бави се критиком и теоријом књижевности, као и студијама културе и духовно-естетичким истраживањима. Нова књига, *Међајоећичносћи*, обухвата прилоге проучавању песничке самосвести, синтетишући њен научноистраживачки рад на корпусу српског песништва друге половине XX века. У нарастајућем броју књига написаних из уско академских побуда, у циљу стицања одговарајућих научних звања, све теже се проналазе научне публикације релевантне за ширу културну јавност. Прегледно и обухватно, Јана Алексић представља и систематизује имплицитне и експлицитне аутопоетичке ставове неких од наших најбољих песника, стављајући у фокус оно што оснажује како њихов пажљиво изграђен песнички систем, тако и њихов национални и културни идентитет.

Студија *Међајоећичносћи* састављена је од девет научних радова претходно објављених у зборницима од којих су неки представљени и на конференцијама и симпозијумима. Текст који отвара књигу, „На поетичком клатну” и који функционише „уместо увода” јасно и концизно објашњава главне поставке на којима почива методологија израде сваког рада. Након што је теоријски разјаснила појмовне и термилошке недоумице у вези са иманентном поетиком, метапоетиком и аутопоетиком, ауторка типолошки детектује текстове према којима је испољила интерпретативни интерес. Сем збирки песама или појединих циклуса песама српских песника XX века, то су и њихови записи и есеји, имајући у виду да се као један од примарних циљева испољава намера да се анализа усмери на

начин на који се формира и износи поетички став или песничка филозофија без обзира на то да ли је аутопоетички исказ експлицитан или имплицитан.

Илуструјући својим радовима и аутопоетику у ужем, и аутопоетику у ширем смислу, као заједнички именилац за све анализиране песнике испоставља се *врхунска одговорносћ сћваралацћива*. Иста врста одговорности налази се и у њиховом преиспитивању језичких законитости, те се с правом сматра да су сви они унапредили мисао о језику. Јана Алексић верује да у метапоетичности очигледно лежи тајна песничке виталности,

упркос све интензивнијим епохалним променама. Из тог разлога, њена студија пледира да пружи прилог разумевању законитости мишљења о песништву у српској књижевности, учвршћујући основе на којима се она данас темељи и опстаје.

Као један од стожера српске књижевности, Милош Црњански је први песник који се у књизи анализира у раду „Искорак из меланхолије: Метапоетички ставови и упоришта Милоша Црњанског”. Доследна интроспекција и стално профилисање и усавршавање властите књижевноуметничке тенденције као део идеолошко-духовног изазова, показали су се као круцијални за утискивање његовог поетичког лика у историју српске књижевности. Са високо модернистичком уметничком (само)свешћу—метасвешћу Црњански пише широк дијапазон теоријских, експлицитно-поетичких текстова, жанровски врло разноликих. Ауторка примећује да су импресионизам у приступу и субјективност у поступку доминантне карактеристике ових текстова и фокусира се на начин на који писац пројектује у њих сопствени стваралачки лик. Ослањајући се на фидлеровску хипотезу о делимичном исхођењу дела из ствараоца, Јана Алексић увиђа значај личности код Милоша Црњанског. Иако га експлицитно не помиње, ауторка успоставља дијалог са идејом личности о којој пише Слободан Владушић, такође, врсни познавалац Црњанског: реч је о „верзији ренесансног човека прилагођеној 20. и 21. веку”, о појединцу способном да се супротстави поменутиим „интензивним епохалним променама”. Личносни интегритет у светлу анализе метапоетике код Милоша Црњанског добија тако нови смисао, као вид естетског и културног модела отпора и побуне. Ауторка наглашава да могући утилитаризам Црњанскових приказа проистиче управо из културноисторијске замисли какву улогу уметност треба да има у животу појединаца и у развоју културне заједнице. Није необично отуда што Црњански намеће изазов промене песничког дискурса на родољубиве теме и подстиче рехабилитацију романтичарског концепта. У тој тачки покреће се искорак обећан у наслову научног рада, када наиндивидуалност и осећај заједнице успеју да уздигну стваралачку меланхолију над контемплативном. Успостављање духовне вертикале у имагинативној и историјској хоризонтали могуће је тако кроз хуманистички усмерен стваралачки ангажман, доследно и у потпуности спроведен код Милоша Црњанског.

Идеја да уметност потиче из слободне и целовите стваралачке личности налази се и у раду „Тачка белог усијања: Онтотеологија стваралаштва у аутопоетичкој мисли Момчила Настасијевића”. Есеји као аутопоетичке контемплације и одуховљена уметничка дела граде код Настасијевића задивљујуће одржив метапоетички систем. Аналогија са Новалисовим увидима о еквиваленцији песника и мислиоца и о сједињењу ове две области, води у тему којој Јана Алексић приступа пажљиво и прилежно, показујући да њена тумачења књижевности имају, поред научне, и

метафизичку димензију. Настасијевић је близак Новалису и његовој мисли о песништву и у својој прокламацији уметничког као надстварног, и самим тим и једино реалног. Стваралаштво је, дакле, за уметника-свештеника Настасијевића теургијски изазов, дозивање са Богом или са природним енергијама ради осмишљавања (над)стварности. Ослањајући се на своју студију написану 2014. године, *Жудња за лејоџом и савршенством: теургијска димензија књижевноуметничкој стваралаштва*, ауторка у *Међајоеићностима* допуњује и обликује своје спознаје, проширујући домете и опсег теоријско-критичких промишљања. Трагајући за значењима која нису само иманентна симболичка, у конкретном времену и простору, у Настасијевићевим метапоетичким, аутопоетичким и аутокритичким исказима ауторка налази и теургијску раван.

Пишући о Црњанском и Настасијевићу, Јана Алексић бира јединствен приступ и аутентични стил, ослањајући се ипак на постојећу литературу нимало занемарљивог обима. Када пише о Бориславу Радовићу у есеју „Аутопоетологија, аутопоетика и остале аутопоетичности Борислава Радовића”, њен задатак је унеколико захтевнији и сложенији, имајући у виду да Радовић, мада цењен као песник културе, није аутор чија је поезија добила на популарности. Радовићева иманентна поетика конституисана је на темељу укрштаја и саображавања имплицитних и експлицитних поетичких обележја, односно исказа. Метапоетичко искуство део је такве поетике, при чему се ауторка највише задржава на односу Радовићеве песме према *неизрецивом*, *ишцини* и *белини*. У тумачењу херметичне поезије није лако остати на нивоу где су јасноћа и разумљивост примарне, али Јана Алексић успева да се ухвати у коштац са апстрактним поетичким појмовима бивајући притом изненађујуће прецизна и недвосмислена. Без сувишних дигресија и расплињавања, што је, иначе, константа у целој монографији, ауторка приступа Радовићевој поезији и есејистици децидирана да добије целовиту аутопоетолошку слику, свесна да је то могуће тек онда када се у напоредан однос доведу метапоетички ставови из та два жанровски оделита корпуса. Оно што је ауторки, такође, битно, а што је уједно тежња која се осећа у целој књизи, јесте да се метапоетички ставови свих песника одреде у књижевно-историјском контексту српског песништва друге половине XX века. Налазећи Радовићеве илустративне самообнажујуће исказе (лепе кованице су, иначе, неретко присутне у стилу Алексићеве), ауторка сведочи његовој очевидној посвећености идеји језика, која се помера од изузетне брижљивости до аскетске строгости, ка игривости, иронији и склоности ка експерименту. Она бележи на који начин се биће песме отуђује од бића песника и са њиме ступа у дијалог, тако да је ауторска инстанца истовремено и творац и саговорник песми. Имајући у виду да су Радовићеве херметичне песме и даље изазов за многе истраживаче, те да се овом песнику даје почасно место у историји српског песништва, али се

о њему слабо пише и говори, покушај Јане Алексић да систематизује постојећа знања и тумачења уз властите инвентивне увиде, веома је успешан.

Сасвим је другачији статус песника Бранислава Петровића у нашој култури и књижевности, али је фокус поново на метапоетичкој конструкцији његове поезије и есејистике, уз уважавање контекста у којем је стварао. И сам Борислав Радовић имао је у извесној мери утицаја на дело Бранислава Петровића, уколико, попут ауторке, сагледамо ширу слику и књижевноисторијски тренутак у ком се огласио својим песмама: педесетих и шездесетих година прошлог века појавили су се аутори који су захваљујући завидној естетској самосвести пледирали за смену постојеће поетичке матрице, истовремено уносећи новитете у њену форму и садржину. Тај почетни, програмски импулс преобразиће у наредним деценијама у особене аутопоетичке стратегије. Према Александру Јовановићу, ти песници су, поред Радовића, Стеван Раичковић, Иван В. Лалић, Бранко Миљковић и Милован Данојлић. И док се Радовић у својој поезији и есејистици „рвао са анђелом”, Алексићева примећује иманентно поетичке агоне и антиномије код Бранислава Петровића који прерастају у рвање са песмом, рвање са Богом, али и са сопством. Мада Петровићево почетно „дителирамско расположење” и одушевљење песничким говором и чудом стварања након шеснаест година певања прелази постепено у тешку и мучну епистемолошку скепсу, рвање ипак не прелази у предају. Стваралаштво се испоставља као директни опонент смрти, па иако је у огледању њихових смислотворних снага поезија углавном на губитку, књиге Бранислава Петровића, како ауторка фино заокружује, прослављају човекову способност да конце живота повеже у песми. Тако у Петровићевој расутој и некохерентној аутопоетичкој мисли ауторка ипак наглази постојаност и чврстину.

То је заједничка одлика свих анализираних песника у *Метипоетичностима*. Код Матије Бећковића, уз све промене и осцилације током година, истичу се и даље стаменост и непоколебљивост. У раду „’Трећа рука’ Матије Бећковића: Метапоетички аспекти у књигама *Три њојме* и *Праху оца њоезије*” фокус је, пре свега, на песниковој симбиози уметности и религије, односно непрестаној естетизацији хришћанске догме. Јана Алексић у свакој анализи у монографији жели дати одговор на суштинско питање: шта је поезија за тог песника? За Матију Бећковића то је „манифестација духовне слободе човека са божанским пореклом”, а као стубови на којима почива снага његових стихова јесу Косовски завет и Његошева духовно-уметничка визија. У песниковом двостраном иконографском портретисању аутора *Луче микроkozма* Алексићева проналази аналогије са византијским живописом. У разради ове идеје поново се враћа на језик који је, као и код других песника у књизи, вечита тајна и загоњетка којој не престају да прилазе са новим алатима за њено одгонетање.

Јана Алексић је свесна сакралности ове тајне, нарочито код Матије Бећковића, али уз сву научну суздржаност и озбиљност, њене анализе никада нису круте или сувише апстрактне. Напротив, понекада у тексту искрсавају праве мале поетске слике: „Поема *Праху оца њоезије* тематизује тајну о томе да је читав свет Божји језик, а да је песништво ништа друго доли подражавање Божјег језика”. Као и у другим радовима, и у овом ауторка често консултује дела Николаја Берђајева, посебно у питањима смисла стваралаштва. У метапоетичком језгру песништва Матије Бећковића налази се идеја о „активно-стваралачком есхатологизму” где Берђајев нуди одговор на Божји позив на непрестано трансцендирање облика и бића, ван времена: Бећковићеве поеме сведоче о томе да су дела љубави, настала радом треће, Дамаскинове руке, симболи краја света, али и животног принципа који у стваралачкој слободи има моћ да преобрази свет.

Моћ преображаја у поезији Петра Цветковића усмерена је на тежњу да се језик „очисти од плесни културе” – интелектуалним и лирским путовањем по стварности, историји и традицији, долази се до заборављања као јединог исходишта усмене речи или форме у писаној култури. Песнички субјект у његовој поезији поентира, сагласно са Брехтовом максимом, да се језик мора посматрати, осетити као страни, и заборавити, дакле, његова уврежена значења, како би се очувала његова изворност и креативни капацитет, неопходан за писање поезије. Оваква врста интелектуалног опреза и аналитичности, примећује Јана Алексић, нужно повлачи депатетизацију песничке речи, што се постиже и иронијом која истрајно опстојава у Цветковићевој поезији. У раду „Духовно око лирског путника: Аутопоетички и метапоетички дискурс у поезији Петра Цветковића” прати се стваралачки рад песника од момента самозагледања као иницијалног импулса, до поетичког самообнажења. Издвајају се главна метапоетичка обележја његових песама: духовно око као предуслов стварања, опрез и дистанца, односно синкретизам хеленског, старословенског и хришћанског наслеђа као одлика аутопоетичке мисли. Питања која ауторка сама поставља, без намере да на њих да дефинисан и коначан одговор, важна су као подстицај читаоцима за даље преиспитивање не само песништва већ и историјског момента у којем живимо. Такво је, на пример, врло храбро и проницљиво питање:

Не сугерише ли овде Цветковић профанаацију значења, као и то да је песников позив потраживања смисла у остацима великих наратива – који су, нажалост, сведени на архивски, готово безначајни locus – узалудан, самосврховит покушај егзистенције, оне која, кореспондирајући са лешинарством, саму себе негира?

Сличан иступ, који показује да Јана Алексић дели личносни интегритет са песницима о којима пише и чију поезију анализира, налазимо у раду о Гојку Ђогу.

Текст „Изразак из карантина: Поетичка самосвест у есејима и поезији Гојка Ђога” врло темељно пропитује законитости по којима песник живи и ствара. Отпор Гојка Ђога, за кога је најгори облик помирења самоцензура, доводи до одважних констатација ауторке: „Нажалост, данас нико не чује песнички глас, какав год он био и колико год опасно и субверзивно певао. Надјачали су га други, гласнији медији, јер је насушна ’културна цензура’ капитулирала пред неумољивом политичком коректном”. Премда овакав став може звучати резигнирано, нема говора о малодушности. Управо свесно и одлучно одбијање да се буде „политички коректан” предуслов је ваљаног и релевантног научног рада. Ауторка, чини се, дели Ђогову веру у терапеутску и духовно окрепљујућу моћ поезије, али нипошто не занемарује субверзиван карактер поезије. Ђогови експлицитни или имплицитни песнички ставови и премисе откривају да је песник свестан своје одговорности која му доноси изазове и искушења, али која га нагони да позива и друге на исту интелектуалну, духовну, људску доследност и одговорност, како би се српска културна политика усмерила у правцу духовне самоспознаје.

Својим делом исто чини и Рајко Петров Ного, одговоран, пре свега, пред песничком традицијом. У раду „Ногова баштина и ’апсана’: Метапоетичка као аутопоетичка мисао Рајка Петрова Нога” ауторка се коначно детаљније дотиче теме личног и колективног идентитета и културе сећања и памћења, иако је ова тема присутна у различитим видовима кроз целу монографију. Одређујући песникове есеје и мемоаре као уметничко-естетски релевантне попут његових песничких радова, Јана Алексић привлачи више интерпретативне пажње овом делу Ноговог стваралаштва. За Нога је културно памћење нужно колективно, и он наше песничке и приповедачке претке и класике преводи у фигуре сећања. Ного наслеђе које, бар песнички, треба памтити, мисли као Баштину која је духовни хронотоп, синкретизам хришћанског и паганског слоја. Идеја да је Ногово биће *roesisa* неодељиво од историјског бића, јер само песничко биће може осмислити и оправдати историјско искуство, значајна је не само као релевантан метапоетички увид већ и као позив на преосмишљавање наше песничке садашњости. У том контексту, изузетно је важно истицање храбрости религијски (православље) и национално (српско) профилисаног песника и интелектуалца:

Посебно током историјски верификоване опште атеизације и утапања српског ентитета у југословенски.

Прегнуће Јане Алексић усмерено је, дакле, као и код Гојка Ђога, Рајка Петрова Нога, али и код Милана Кашанина о коме је писала и објавила докторску дисертацију, на мењање и побољшање наше културне политике. Ного то чини оданошћу предачком искуству, у чему се крије и разлог његове привржености чврстим песничким формама и везаном

стиху, као упориштима песничког језика. Филозофија песништва као чувара баштине и мисија искрене посвећености одржавању континуитета културне историје српског народа, преводи Рајка Петрова Нога из песника и мислиоца културе у уметника духовности.

Духовност као нуклеус целокупног истраживања Јане Алексић налази се пред највећим ломовима и искушењима у поезији Новице Тадића. Последњи рад у књизи назива се „Аутопоетичка свест као субверзија злу у поезији Новице Тадића” и истражује зло као феномен који, према Тадићу, потиче од човекове пале природе. Тема зла се концентрише или разлаже у песничком процесу и потреби писања, те тако метапоетички сигнали откривају јаз између субјекта и света и његов статус усамљеника. Тек вера у Божју милост зауздава ово посрнуће слабог, али самозагледаног лирског субјекта. Бавећи се мотивом покајања у песничковој аутопоетици, ауторка долази до молебана карактеристичних за Тадићеве позније збирке песама. Она проверава и открива да су молебани заиста искрени, што се потврђује одсуством страха и бучног отпора присутног у првим књигама. Промена духовне перспективе од нихилизма ка покајању изискује и промену жанра, тона и израза којим се феномен зла исказује. Ауторка примећује како продубљивање импресије властитог грехопада доводи до својеврсне модернистичке надоградње традиционалног поетско-религиозног облика, и детаљно разјашњава на које је све начине молитва измењена и прилагођена искуству модерног човека и Тадићевом лирском сензибилитету. У промишљању феномена зла код Тадића консултује и Ридигера Зафранског и његову чувену студију *Зло или драма слободе*. У складу с његовом хипотезом да „уметност штити од зла, али само док јој се без ограда препуштамо”, она закључује како је огромна снага уметности да естетским принципом преиначи и преобликује сва значења и усмери наш дух ка бољем и истинитијем. Код Новице Тадића то се постиже, парадоксално, доследним песимизмом, који се управо због упорног и непоколебљивог тражења обнове смисла, преображава у егзистенцијални оптимизам. На тај начин Јана Алексић затвара свој истраживачки круг песником који своју људску и песничку одговорност и доследност користи да би, упркос демонским и карневалским визијама света, превазишао таму или барем прогледао кроз њу:

Уметник у лепоти уметности даје хуманистички одговор лепоти стварања, чиме рехабилитује везу између човека и Бога, човека и света.

На изванредан начин, цела студија је посвећена рехабилитацији смисла и веза које су данашњици покидане тако да делује да је било какав континуитет неостварив, а неукорењеност неизбежна. Задирући у дубине песничких система аутора који су поетички веома различити, али суштински усмерени на исте етичке и стваралачке принципе, Јана Алексић доказује да је писање поезије и даље чин побуне, у најбољем и нај-

племенитијем смислу речи. Беспрекорни стил и одговорно владање научном апаратуром омогућује да пролазак кроз метапоетичке и теоријске размрсице буде проходан и занимљив, иако не и лак. Озбиљна и вредна монографија резултат је истинског прегалаштва на пољу теорије српске књижевности, али и циљаног рада на јачању темеља наше културне политике. Нудећи властити модел културне самосвести, Алексићева не излази из оквира научног, али, свакако, додаје елемент људског и стваралачког. Из тог разлога, пред нама је студија која је релевантна и актуелна не само за проучаваоце српског песništва друге половине XX века већ и за ширу културну заједницу која у поезији проналази снагу и подстицај за лични и колективни преображај.

Мср Сања ПЕРИЋ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
Докторске студије
sanjaperic3223@gmail.com

О ЗАМКАМА И ЗАМКОВИМА КЊИЖЕВНОСТИ

Драган Лакићевић, *Замак: фанџазмаџорија*, Партенон, Београд 2021

Пред жанровски разноврсним и обимним опусом једног књижевника критичар/тумач изабраног дела тог писца редовно се налази пред истом дилемом: дилемом оправданости тумачења само једног дела изван контекста који чини његов целокупан опус, односно пред питањем: да ли је у том делу писац *сав*, сви елементи његове поетике, оно најбоље од њега? Досадашња књижевна критика је, бавећи се различитим сегментима књижевног света Драгана Лакићевића, и песничког и прозног, овог књижевника већ сврстала у ред оних који се огледају у различитим поетикама, поступцима, идејама и облицима. И сâм Лакићевић каже да припада „оној врсти писаца који имају сто прича или сто књига”, али да, такође, „поштује и оне који целог живота пишу само једну књигу”.¹ Јер и једнима и другима циљ је исти – написати књигу која би требало да се памти толико и разуме тако да ће бити „свачија”.² Када писац, у свом вишедеценијском животном и стваралачком труду, дође до такве књиге, заврши је и стави пред суд читалаца и тумача, онда оправданост „читања писца” кроз једно његово остварење постаје сасвим аргументована. Таква

¹ Милош Јевтић, *Верник њоезије: разговори са Драганом Лакићевићем*, Партенон, Београд 2002, 51.

² Исто.